

Sosiaalisuus Samuel Pufendorfin luonnonoikeusteoriassa

Lectio praecursoria 3.3.2017

HEIKKI HAARA

Monet meistä ovat vierailleet takanamme sijaitsevassa kauniissa rakennuksessa, Kansalliskirjastossa. Kirjaston erikoislukusalista löytyy vaikuttava määrä 1600-luvulla ja 1700-luvulla painettuja editioita Samuel Pufendorfin teoksista. Laskin kerran, että kirjastossa on 83 kappaletta Pufendorfin teoksia, jotka on painettu näiden kahden vuosisadan aikana. Jotkut teoksista on julkaistu alkuperäiskielellä latinaksi, osa taas on painettu käännöksinä eri eurooppalaisille kielille. Tämä ei ole kovin yllättävää, sillä professorit konsultoivat Pufendorfin teoksia valmistellessaan luentoja ja opiskelijat pänntäsivät niitä osana filosofian ja oikeustieteen tutkintovaatimuksia Turun Akatemiassa, joka oli ainoa yliopisto aikana, jolloin alue, jota kutsumme nyt Suomeksi, oli osa Ruotsia. Turun palon jälkeen vuonna 1823 yliopisto ja sen kirjasto siirrettiin Helsinkiin ja nimettiin myöhemmin vuonna 1917 Helsingin yliopistoksi. On syytä ottaa huomioon, että suurin osa kirjastossa nyt säilytettävänä olevista Pufendorfin teoksista lahjoitettiin yliopistolle sen jälkeen, kun Turun palo levisi kirjastoon ja tuhosi suurimman osan sen kokoelmista.

Pufendorfilla oli omana elinaikanaan läheinen suhde Ruotsin valtakuntaan, aikansa nousevaan eurooppalaiseen suurvaltaan. Hoitaessaan professuuria Heidelbergin yliopistossa Pufendorf teki urasiirron ja hyväksyi luonnon ja kansojen

oikeuden sekä etiikan ja politiikan professorin viran vastaperustetusta Lundin yliopistosta ja muutti Ruotsiin vuonna 1668. Myöhemmin hän toimi Tukholmassa hovihistorioitsijana ja poliittisena neuvonantajana. Pufendorfin suosio ei ollut kuitenkaan ainoastaan varhaismodernin ajan ruotsalaisten tai suomalaisten yliopistojen erikoisuus. Hänen maineensa ympäri Eurooppa tulee parhaiten esiin lukuisista editioista ja käännöksistä, joita painettiin eurooppalaisissa kirjapainoissa väitöskirjani lähteestä, Pufendorfin massiivisesta pääteoksesta nimeltään *De jure naturae et gentium* (Luonnon ja kansojen oikeudesta, 1672). 1700-luvun loppuun mennessä teoksesta julkaistiin yli 45 editiota ja se käännettiin nopeasti eri eurooppalaisille kielille, esimerkiksi ranskaksi, englanniksi, saksaksi ja italiaksi. Pufendorfin pääteoksensa pohjalta kirjoittama oppikirjaversio *De officio hominis et civis* (Ihmisen ja kansalaisen velvollisuuksista, 1673) nautti omana aikanaan vieläkin suurempaa suosiota ja takasi Pufendorfille pitkäaikaisen aseman eurooppalaisten yliopistojen tutkintovaatimuksissa. Oppikirja käännettiin esimerkiksi Pietari Suuren tilaustyönä venäjäksi. Pufendorfin teosten suosion johdosta Turun Akatemian kirjastonhoitajilla ei ollut vaikeuksia täydentää nopeasti Pufendorf-kokoelmaa, joka oli pääosin tuhoutunut Turun palossa. 1700-luvun loppupuolelta asti Pufendorf oli Euroopan luetuin moraalifilosofi. Hänen kirjoituksensa muodostivat yhteisen käsitteistön ja enemmän tai vähemmän jaetun kysymyksenasettelun lukuisille ajattelijoille, minkä johdosta niistä tuli elimellinen osa modernia länsimaista poliittista ja moraalifilosofiaa.

Pufendorfin luonnonoikeusteoria kiertyy sosiaalisuuden (*socialitas*) käsitteen ympärille. Sosiaalisuus oli Jumalan asettama perustava moraaliperiaate, jonka ihmiset pystyivät tunnustamaan luonnollisen järjen avulla. Pufendorfin mukaan: ”Jokaisen yksilön tuli edistää ja kultivoida rauhanomaista sosiaalisuutta niin paljon kuin vain kykeni”. Missä määrin sosiaalisuus on luontaista ihmisajalle? Vai onko se ennemminkin sosiaalinen ja kulttuurinen konstruktio, jonka tarkoitus on hillitä ihmisten luontaista itsekkyyttä ja mahdollistaa siten rauhallinen yhteiskuntaelämä? Vaikka nämä kysymykset ovat kuuluneet

länsimaisen ajattelun historiaan aina antiikista asti, 1700-luvun loppupuoliskolla sosiaalisuutta alettiin käsitteellistää uudella tavalla. Reformaatio, lukuisat väkivaltaiset sodat, moraalinen skeptisismi, mekanistinen luonnonfilosofia ja suvereenien kansallisvaltioiden muodostuminen lisäsivät kiinnostusta siihen, mitkä osat ihmisluonnosta edistävät sosiaalisuutta ja mahdollistavat rauhanomaisen elämän. Pufendorf seurasi kiistanalaista edeltäjänsä Thomas Hobbesia haastaessaan aristotelis-skolastisen käsityksen ihmisestä luontaisesti poliittisena ja sosiaalisena eläimenä. Pufendorf erotti luonnon ja moraalin toisistaan ja kielsi käsityksen, jonka mukaan psykologisilla tai fyysisillä ominaisuuksilla olisi luontaisesti moraalista arvoa ilman Jumalan tai ihmisten asettamia moraalisia entiteettejä. Luonnollinen laki edellytti ihmisten kehittävän taipumuksia ja sääntöjä, joiden avulla luontaisesti epäsosiaalisista yksilöistä tulisi hyödyllisiä kansalaisia.

Pufendorfin kiinnostus sosiaalisuuteen on enemmän normatiivista kuin deskriptiivistä. Moraalinen toimijuus merkitsee luonnollisen lain alaisuudessa elämistä ja sen asettamien moraalisten ja poliittisen velvollisuuksien toteuttamista. Suurin osa *De jure naturae et gentium* -teoksen sisällöstä pyrkii demonstroimaan normit ja instituutiot, jotka ovat välttämättömiä rauhanomaisen sosiaalisuuden ylläpitämiselle. Pufendorfin huomion kohteena ovat erityisesti omaisuus, raha, perhe ja valtio. Tavoitteena on osoittaa, että sosiaalisuuden toteutumiseksi välttämättömät moraalinormit voidaan löytää tutkimalla ihmisluonnon ominaisuuksia ja historiaa. On kuitenkin erilainen tehtävä pyrkiä demonstroimaan keskeiset moraalinormit kuin selittää, miten ihmiset käytännössä sisäistävät ne ja motivoituivat toimimaan niiden mukaisesti. Miten suurin osa ihmiskunnasta omaksuu sosiaalisuuden moraalinormikseen? Millä tavoilla sosiaalisuuden normit tulevat vaikuttaviksi yhteiskunnallisessa elämässä? Nämä ovat väitöskirjani keskeisimpiä tutkimuskysymyksiä. Tutkimuksessani olen kiinnostunut Pufendorfin luonnonoikeusteorian taustalla implisiittisesti vaikuttavista moraalipsykologisista olettamuksista sekä hänen ihmisen psykologiaa koskevista eksplisiittisistä huomioistaan.

Pufendorfin antropologiasta ei ole mahdollista löytää perustavaa inhimillisen toiminnan motivaatiota. Pufendorfilla on leimallisesti erittäin vähän sanottavaa epäitsekkäistä tunteista tai haluista sosiaalisen toiminnan motivaationa, koska hän ei uskonut yksilöiden olevan luontaisesti kiinnostuneita muiden ihmisten edusta. Tästä huolimatta hän huomauttaa, että joissain tilanteissa yksilöt voivat motivoitua toimimaan anteliaisuudesta tai säälistä. Tutkimukseni yksi johtopäätöksistä on, että Pufendorfin antropologia perustuu vaihtelevaan näkemykseen ihmisluonnosta. Toiminnan motivaatiot ja kyvyt vaihtelevat suuresti eri yksilöiden välillä. Jokainen yksilö reagoi asioihin omalla tavallaan ja usein erilaiset vaikuttimet, kuten itsesäilytysvaisto, Jumalan pelko, sisäinen velvollisuudentunto ja arvostuksen halu motivoivat eri tilanteissa yksilöllisillä tavoilla erilaisia ihmisiä. Tunteet ja älylliset kyvyt ovat poikkeavia paitsi yksilöiden myös kansallisuuksien välillä. Esimerkiksi historiallisissa teoksissaan Pufendorf huomauttaa, että saksalaiset "eivät ole liian kuumia tunteiltaan, minkä vuoksi heidän mielensä on erittäin vakaa ja soveltuu hyvin ohjattavaksi ja kurinpidon kohteeksi". Suomalaiset ovat puolestaan maalaismaisia, jäykkiä ja ennakkoluuloisia ihmisiä mutta silti poikkeuksellisen kovia tekemään töitä. Tämän vuoksi he ovat soveltuvampia raskaaseen ruumilliseen työhön kuin "toimiin, joissa tarvitaan keuhkäisyyttä ja taitavuutta".

Pufendorf ei siis anna yksinkertaista selitysmallia yhdestä perimmäisestä inhimillisen luonnon ominaisuudesta, joka motivoisi yksilöitä toimimaan sosiaalisesti. Väitöskirjani keskeisin argumentti on, että sosiaalisuus on pitkälti yhteiskunnallisen sosialisointiprosessin tulos. Pufendorfin luonnonoikeusteoria sisältää oletuksen sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, joka totuttaa yksilöt sisäistämään moraalinormit ja kontrolloimaan tunteitaan tavoilla, jotka edistävät rauhanomaista sosiaalisuutta. Aiemmassa tutkimuksessa on usein korostettu sitä, kuinka langenneen ihmiskunnan korruptoituneet tunteet ja taipumukset jatkuvasti häiritsevät sosiaalisen yhteiselämän toimintaa. Tutkimuksessani väitän, että jos tunteita ja taipumuksia ohjataan poliittisesti oikealla tavalla, ne edistävät sosiaalista toimintaa ja

yhteiskunnallista vakautta ja ovat usein tehokkain keino saada ihmiset sisäistämään sosiaalisuuden normit.

Viimeisen kahden vuosikymmenen aikana filosofit ja aatehistorioitsijat ovat alkaneet suunnata uudelleen huomiota Pufendorfin moraaliteoriaan ja poliittiseen ajatteluun. Yhdysvaltalaiset ja saksalaiset kustantamot ovat myös viime vuosina julkaisseet uusia kriittisiä editioita Pufendorfin teoksista. Uudelleen heränneestä kiinnostuksesta huolimatta Pufendorfin teorian moraalipsykologista perustaa ei juurikaan ole tutkittu. Nykytutkimuksen keskeisiä kiinnostuksen kohteita ovat tunteiden merkitys varhaismodernissa filosofiassa. Tätä taustaa nähdessä on yllättävää, kuinka vähän huomiota Pufendorfin näkemykset tunteista ovat saaneet modernissa tutkimuksessa. Väitöskirjani on ensimmäinen tutkimus, joka tarkastelee systemaattisesti Pufendorfin käsityksiä tunteista ja arvioi niiden suhdetta hänen normatiiviseen luonnonoikeusteoriaansa.

Eräs selkeä syy tähän tutkimukselliseen aukkoon on se, että toisin kuin moni 1600-luvun filosofi Pufendorf ei yritä artikuloida yksityiskohtaista tai systemaattista teoriaa inhimillisestä psykologiasta. Tehtävänäni oli siten tulkita yksittäisiä ja usein irrallisia huomioita hänen teostensa eri kohdissa. Tekstuaalisesti tulkintani on eniten riippuvainen *De jure naturae et gentium*-teoksesta, joka on niin pitkä ja yksityiskohtainen, että se haastaa edelleen muistikapasiteettini ja kärsivällisyyteni. Lähilukiessani Pufendorfia väitöskirjani tarpeisiin olen pitänyt ohjeenani sitä, että aatehistoriallisen tutkimuksen tehtävänä on ”ymmärtää” enemmän kuin ”puolustaa” tai ”osoittaa vääräksi” intellektuaalisia ongelmia ja näkökulmia. Tämän vuoksi olen usein haluton kutsumaan Pufendorfin teksteissä esiintyviä jännitteitä ja monitulkintaisuutta epäjohdonmukaiseksi tai ristiriitaiseksi. Mielestäni on tärkeää huomata, että Pufendorfin huomiot ihmislunnosta palvelevat erilaisia argumentatiivisia ja retorisia tarkoituksia eri tekstuaalisissa kohdissa. Olen pitänyt hyödyllisenä hypoteesina sitä, että Pufendorf kuitenkin pyrki olemaan johdonmukainen luonnonoikeusteoriansa rajoissa. Tämä oletus on hyödyllinen paitsi erilaisten ristiriitaisten huomioiden yhteensovittamisessa myös sen osoittamisessa,

kuinka Pufendorfin normatiivinen moraaliteoria ohjasi ja rajoitti hänen huomioitaan ihmisluonnosta.

Pufendorfin sosiaalisuus-teorian psykologisten aspektien tulkinta riippuu myös siitä, miten ymmärrämme hänen filosofiansa kokonaisuutena. Olenkin väistämättä pakotettu ottamaan kantaa siihen, mitkä olivat Pufendorfin poliittiset ja intellektuaaliset intentiot sekä esittämään tulkinnan siitä, miten meidän tulisi ymmärtää psykologisten havaintojen rooli hänen kirjoituksissaan. Viime vuosina useat tutkijat ovat olleet kiinnostuneita Pufendorfin moraalista autonomiaa ja velvollisuudentuntoa koskevista huomioista. Jos kuitenkin kiinnitämme huomion ainoastaan niihin tekstuaalisiin kohtiin, missä Pufendorf puhuu siitä, miten velvollisuus edistää sosiaalisuutta voi sisäisesti velvoittaa tai motivoida toimintaamme, jätämme usein huomioimatta Pufendorfin ajattelun yhteiskunnalliset ja poliittiset ulottuvuudet. Tulkintani mukaan yksilöiden sisäisen velvollisuudentunteen merkitys on suurissa yhteiskunnissa huomattavan rajallinen, koska Pufendorf on tietoinen siitä, että suurin osa moraalista taipumuksistamme on seurausta tottumuksen kautta omaksutuista yhteiskunnallisista normeista.

Pufendorf suhtautuu skeptisesti siihen, että suurin osa ihmisistä olisi kykeneviä motivoitumaan järjen avulla muotoiltujen eettisten periaatteiden voimasta. Poliittisella tasolla tämä näkemys johti hänet argumentoimaan sen puolesta, että rauhanomainen sosiaalisuus oli mahdollista ainoastaan suvereenissa valtioissa, joiden pohjimmainen vakaumus perustuu rangaistuksen pelkoon. Meidän ei tulisi kuitenkaan yksipuolisesti korostaa Pufendorfin poliittisten intentioiden merkitystä. Pufendorfin luonnonoikeusteoria on usein nähty, mielestäni oikein, modernin valtiokeskeisen poliittisen hallinnan filosofisena puolustuksena. Koska Pufendorfin kiinnostus ihmisluontoon on ennen kaikkea poliittista, hänen moraalifilosofiaansa ei voida ymmärtää erillään hänen poliittisesta ajattelustaan. Mikäli kuitenkin tulkitsemme Pufendorfin tarkoituksena olleen ainoastaan oikeuttaa hänen näkemyksensä ”sekulaarista” ja suvereenista valtiosta, meidän ei tarvitsisi sinällään kiinnittää huomiota hänen monivivahteiseen teoriaansa ihmisluonnosta.

Tällöin vaarana olisi sivuuttaa suurin osa siitä, mitä hän eri puolilla teoksiaan sanoo ihmiskunnan psykologisista ominaisuuksista.

Väitöskirjassani pyrin argumentoimaan sen puolesta, että Pufendorfin moraalipsykologian ymmärtäminen on välttämättömyyttä hänen poliittisen filosofiansa ymmärtämiselle. Tämän lähtökohdan selkein uutuuksia on sen osoittaminen, että moraalipsykologiset näkemykset ovat tärkeitä Pufendorfin tavalle teoretisoida yhteiskunnallista ja poliittista järjestystä. Esimerkiksi Pufendorf näki yksilöiden kyvyn kontrolloida tunteita ja toimintaansa moraalisen vastuullisuuden edellytyksenä. Moraaliset velvollisuudet eroavat siten perustavalla tavalla pakottamisesta. Tällä oli vaikutuksensa siihen, miten Pufendorf ymmärsi poliittisen hallinnan roolin. Pufendorf argumentoi Hobbesia vastaan, että pelko ei ole perimmäinen tunne, joka mahdollistaa valtioiden koossapysymisen. Sen sijaan kansalaiset tuli totuttaa hyväksymään sosiaalinen ja yhteiskunnallinen elämä ilman pelkoa. Suvereenin tuli huolehtia siitä, kansalaiset tottelevat valtion lakeja tottumuksesta, ei rangaistuksen pelosta.

Mikä oli ja on Pufendorfin paikka eurooppalaisen filosofian historiassa, on edelleen avoin ja kiistanalainen kysymys. Vaihtoehtoiset tulkinnat ja lukutavat vaikuttavat paitsi ymmärrykseemme Pufendorfin ajattelusta myös käsitykseemme moraalista ja poliittisen filosofian historiasta laajemmin. Muun muassa Michel Foucault on esittänyt, että kansallisvaltioiden nousun myötä sosiaalisuus nousi 1600-luvun loppupuoliskolta lähtien uudella tavalla poliittisen hallinnan kohteeksi. Väitöskirjassani esitän, että Pufendorf käsitti suvereenin valtion välttämättömäksi instituutioksi, jonka avulla voidaan paitsi hillitä ihmisten epäsosiaalisia tunteita myös kehittää taipumuksia, jotka mahdollistavat poliittisen vakauden ja järjestyksen. Kansalaisten sisäisestä elämästä tulee valtion hallinnan kohde. Tässä mielessä Pufendorfin teosten voidaan ajatella muodostavan käsitteellisiä mahdollisuuksia 1700-luvun kehitykselle, jossa uudet poliittisen hallinnan tieteet, kuten kameralismi ja *Polizeywissenschaft*, yhdistyivät luonnonoikeustradition kanssa. Juuri Pufendorfin näkemys tottumuksen ja tunteiden vakauttavasta voimasta sai

hänet tunnustamaan poliittisen hallinnan roolin kansalaisten totuttamisessa ja sosiaalistamisessa poliittisiksi eläimiksi.

Pufendorfin teoria sosiaalisuudesta voidaan myös nähdä yhdeksi ensimmäisistä askeleista pois teleologisesta ja täydellistymiseen pyrkivästä ihmiskäsityksestä kohti "sociologisempaa" käsitystä moraalista ja politiikasta. Ei olekaan yllätys, että jotkut hänen 1700-luvun seuraajistaan Britanniassa kuvasivat Pufendorfia termillä "socialisti" (socialist). Nykytutkimuksessa on yleisesti tunnettua, että pufendorfilainen sosiaalisuus muodosti käsitteellisen kehikon keskustelulle moraalista ja politiikasta monille skotlantilaisen valistuksen ajattelijoille, kuten Adam Smithille ja David Humelle. 1700-luvun reaktiot Pufendorfin teoriaan ovat pääosin väitöskirjani kysymyksenasettelun ulkopuolella. Toivon silti, että tutkimukseni valaisee, kuinka Pufendorfin huomiot tottumuksesta ja tunteista moraalisen toiminnan motivaationa muistuttavat kiinnostavalla tavalla myöhempää 1700-luvun keskustelua, jossa sosiaaliset ja psykologiset prosessit nähtiin moraalin perustana.

Pufendorfin teoria sosiaalisuudesta yhdistää mielenkiintoisella tavalla kaksi ristiriitaista käsitystä moraalista. Pufendorf on luonnonoikeusajattelija, joka perustaa velvollisuuden edistää sosiaalisuutta Jumalan asettamaan käskyyn, joka tunnustetaan luonnollisen järjen avulla. Samaan aikaan hän ymmärsi, että sosiaalisuus ei ole ainoastaan normatiivinen järjen avulla saavutettava periaate. Yksilöt sisäistävät sosiaalisuuden normit yhteiskunnallisten käytäntöjen välityksellä. Vaikka Pufendorfin keskeisimpänä tavoitteena on pyrkiä todistamaan Jumalan asettaman luonnollisen lain sisältö, hänen lukuisat tarkkanäköiset havaintonsa osoittavat moraalisen toiminnan olevan pitkälti sisäistettyjä sosiaalisen ja yhteiskunnallisen elämän käytäntöjä. Tämä osoittaa kohti 1700-luvun keskustelua, jossa juuri totumus ja tunteet nähtiin sosiaalisuuden perustana. Ehkäpä juuri nämä ristiriitaiset pyrkimykset selittävät sitä, miksi Pufendorfin ajattelu nähtiin omana aikanaan niin kiistanalaiseksi ja kiinnostavaksi.

Helsingin yliopisto